

РЕЦЕНЗІЯ

НА МОНОГРАФІЮ «СУЧАСНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ», ПІДГОТОВЛЕНУ КАНДИДАТОМ ЮРИДИЧНИХ НАУК, ДОЦЕНТОМ ГОРОХОМ ОЛЕКСІЄМ ПЕТРОВИЧЕМ¹

Хряпінський П.В., д.ю.н., професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права і кримінології
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Актуальність дослідження Горохом О.П. кримінально-правових проблем звільнення від покарання та його відбування зумовлена, передусім, потребами доктрини кримінального права щодо визначення правової природи звільнення від нього та його відбування. Кримінально-правове заохочення позитивної пенітенціарної поведінки осіб під час призначення, а також відбування покарання здійснюється шляхом звільнення чи пом'якшення покарання, звільнення від подальшого відбування чи заміни покарання більш м'яким. Специфіка даного різновиду заохочувальних кримінально-правових норм полягає в тому, що вони: застосовуються в період призначення або відбування кримінального покарання; спрямовані на досягнення цілей покарання виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами; розповсюджуються на правомірну, соціально-корисну поведінку будь-яких засуджених, починаючи з моменту призначення покарання; передбачають зміну правового статусу засудженого, що безпосередньо відображається в постанові чи ухвалі суду.

Система видів звільнення від покарання, передбачених розділом XII Загальної частини КК, доволі розгалужена. Так, Ю.В. Баулін у ній виокремлює: 1) залежно від «ступеня наближеності» покарання до особи, яка вчинила злочин: а) звільнення від призначення покарання; б) звільнення від відбування покарання, призначеного судом; в) звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання; 2) залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від покарання: а) обов'язкові види звільнення від покарання; б) факультативні види звільнення від покарання; 3) залежно від того, чи висуваються певні умови щодо подальшої поведінки особи, звільненої від покарання: а) умовні (неостаточні) види звільнення від покарання; б) безумовні (остаточні) види звільнення від покарання.

У вітчизняній кримінально-правовій доктрині бракує комплексних та системних досліджень із питань теорії кримінального права, законодавчої регламентації та реалізації вищевказаної системи видів звільнення від покарання. У свій час зазначені проблеми на рівні докторських дисертацій досліджували В.В. Скибицький (1987 р.) та Є.О. Письменський (2014 р.). Утім, низка питань про застосування норм цього правового інституту є спірними, мало висвітленими або дотепер не розв'язаними.

У числі питань, що потребують розв'язання, автор вказує на: дослідження становлення українського кримінального законодавства про звільнення від покарання; вивчення законодавчого досвіду інших держав у питанні регулювання звільнення від покарання; аналіз звільнення від покарання як інституту кримінального права України; висвітлення системи норм про звільнення від покарання та її підсистем; дослідження принципів та загальних засад звільнення від покарання; ґрунтовне узагальнення судової практики застосування норм про звільнення від покарання; дослідження практики Європейського суду з прав людини в аспекті застосування норм про звільнення від

покарання; визначення ефективності застосування норм про звільнення від покарання; розроблення концепції формалізації заміни невідбутої частини покарання більш м'яким та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання; розв'язання сучасних теоретичних і прикладних проблем застосування окремих видів звільнення від покарання. Чимало проблем звільнення від покарання не могли бути досліджені з об'єктивних причин, оскільки виникли лише у зв'язку з подіями в Україні останнім часом, а також унаслідок реформування законодавства кримінального блоку, починаючи з 2012 р. Зокрема, потребують визначення перспективи залучення інституту звільнення від покарання для вирішення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці; розв'язання проблеми застосування звільнення від покарання за корупційні злочини; усунення колізій між нормами про звільнення від покарання в законодавстві (с. 6 моногр.).

У рецензованій монографії запропоновано комплексний підхід у дослідженні звільнення від покарання як інституту кримінального права України. Зазначене визначило мету дослідження – систематизувати накопичені знання про інститут звільнення від покарання та розробити концепцію щодо системного розв'язання сучасних кримінально-правових проблем у сфері звільнення від покарання на рівні теорії, законодавства та правозастосування. У монографії, окрім праць згаданих авторів, широко використано праці вітчизняних і зарубіжних учених із теорії права, кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого права, кримінології, енциклопедично-довідкову літературу, а також зарубіжне законодавство, міжнародно-правові акти (с. 7 моногр.).

Автор досліджуваної монографії використовує сучасні методи пізнання проблем у сфері звільнення від покарання. Зокрема, в дослідженні застосовуються методи системно-структурного аналізу, формально-догматичний, формально-логічний, аналізу та синтезу, історичний, компаративістський, статистичний й інші традиційні для юриспруденції методи.

Досить обґрунтованою і логічною виглядає структура монографії. Монографія складається зі вступу, шести розділів, поділених на вісімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Така структура монографії дозволила автору найбільш повно охопити предмет дослідження, а саме сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування.

У вступі автор розкриває актуальність теми монографії та визначає сучасний стан дослідження зазначеної проблеми. Нам імпонує низка наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих автором, що характеризуються науковою новизною, вдосконалюють або розвивають уже відомі кримінально-правові науці положення. В монографії вперше визначено етапи становлення українського кримінального законодавства у сфері звільнення від покарання, починаючи з першої половини Х ст. і до сьогодення; на підставі вивчення кримінального законодавства тридцяти однієї зарубіжної держави (окре-

¹ Горох О.П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування: монографія / за наук. ред. А.А. Музики. Київ: ВД «Дакор», 2019. 676 с.

мих європейських та азійських держав, Великої Британії та США, держав – учасниць СНД) встановлено традиційні та унікальні види звільнення від покарання (визначено перспективи запровадження в національне законодавство окремих видів звільнення від покарання); доведено ефективність застосування норм про звільнення від покарання в судовій практиці (кількість засуджених, які вчинили злочин після повного відбуття покарання, порівняно з кількістю засуджених, які вчинили злочин після звільнення від покарання, є вдвічі меншою); обґрунтовано, що передбачені нормами законодавства кримінального блоку види звільнення від покарання становлять єдину систему норм, що визначає допустимі вітчизняним законодавством випадки незастосування найбільш суворого заходу державного примусу. Системою норм про звільнення від покарання запропоновано вважати передбачену законом вичерпну й обов'язкову для суду (за наявності підстав) цілісну множинність видів звільнення від покарання (елементи системи), на якій ґрунтуються відповідні підсистеми норм про звільнення від покарання; здійснено поділ видів звільнення від покарання, передбачених українським законодавством кримінального блоку, на ті, що застосовуються на стадії ухвалення вироку, та ті, що застосовуються під час виконання вироку; аргументовано, що законодавець має повернутися до власного позитивного законодавчого досвіду заміни невідбутої частини виправних робіт штрафом із тієї підстави, що засуджений став на шлях виправлення та ін. (с. 7–12 моногр.).

У Розділі 1 «Концептуальні засади вчення про інститут звільнення від покарання» досліджені питання становлення українського кримінального законодавства про звільнення від покарання; звільнення від покарання за кримінальним законодавством зарубіжних держав; звільнення від покарання як інститут кримінального права України; система видів звільнення від покарання; принципи та загальні засади звільнення від покарання.

Розділ 2 «Кримінально-правові проблеми звільнення від покарання» автор присвячує питанням звільнення від покарання у зв'язку з усуненням законом караності діяння, за яке засуджено особу (ч. 2 ст. 74 КК); питанням зниження призначеної засудженому міри покарання, що перевищує санкцію нового закону, до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону (ч. 3 ст. 74 КК), та звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК).

У Розділі 3 «Кримінально-правові проблеми звільнення від відбування покарання з випробуванням» висвітлюються проблеми звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК); звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК).

У Розділі 4 «Кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування у зв'язку з давністю» досліджено проблеми звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК) та звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК).

Розділ 5 «Кримінально-правові проблеми звільнення від подальшого відбування покарання» автор присвятив таким різновидам звільнення від покарання, як: заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК).

У завершальному Розділі 6 «Кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування за хворобою» аналізуються: звільнення від покарання та його відбування у зв'язку з психічною хворобою (ч. 1 ст. 84 КК); звільнення від покарання та його відбування у зв'язку

з іншою (непсихічною) хворобою (ч. 2 ст. 84 КК); звільнення від покарання за хворобою військовослужбовців (ч. 3 ст. 84 КК).

У висновках знайшли своє відображення пропозиції автора щодо дослідження становлення українського кримінального законодавства у сфері звільнення від покарання; порівняння українського законодавства у сфері звільнення від покарання та норм законодавства держав-учасниць СНД, окремих пострадянських держав, інших європейських та азійських держав, а також законодавства Англії та США; висновок, що норми про звільнення від покарання утворюють самостійний комплексний інститут кримінального права, що має у своїй структурі певні субінститути. Звільнення від покарання як інститут кримінального права, за поглядами автора, – це зовнішньо оформлений структурний елемент галузі кримінального права (Загальної частини), що становить систему кримінально-правових норм, покликаних цілісно регулювати певні суспільні відносини, які виникають на різних етапах реалізації кримінальної відповідальності, зумовлених специфікою юридичного факту, що їх породжує, та ін. (с. 430 моногр.).

Заслугове на підтримку визначення звільнення від покарання як інституту кримінального права. Автор обґрунтовано визначає, що зазначений інститут характеризується такими ознаками: 1) інститут звільнення від покарання як множина кримінально-правових норм відособлено закріплений у системі Кримінального кодексу України переважно в розділі XII його Загальної частини; 2) інститут звільнення від покарання, характеризуючись галузевою чистотою норм, що його утворюють, є водночас комплексним міжгалузевим інститутом; 3) інститут звільнення від покарання має свій предмет правового регулювання, що тісно пов'язаний із формами (видами, етапами) реалізації кримінальної відповідальності; 4) предметом правового регулювання інституту звільнення від покарання є типізована сукупність кримінально-правових відносин, що виникають завдяки специфічним юридичним фактам, що їх породжують, і які врегульовують передбачені законом випадки звільнення засудженого від покарання; 5) інститут звільнення від покарання своїми правовими нормами забезпечує цільне правове регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з недоцільністю призначення, реального чи повного виконання призначеного покарання, неспроможністю досягнення мети покарання, неможливістю виконання призначеного покарання, а також гуманізмом кримінального права (с. 431 моногр.).

Значну теоретичну і практичну цінність має розроблений автором монографії проект закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України (щодо вдосконалення норм про звільнення від покарання)», в якому автор пропонує назву розділу XII Загальної частини Кримінального кодексу України викласти в такій редакції: «Розділ XII. Звільнення від покарання», та наводить у новій редакції більшість кримінально-правових норм про звільнення від покарання.

Позитивно оцінюючи рецензовану монографію О.П. Гороха «Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування», слід зауважити, що не з усіма теоретичними положеннями та практичними висновками, пропозиціями щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства, що висловлені автором у монографії, можна погодитися; деякі з них потребують вдосконалення чи додаткової аргументації.

Так, автор висловлює суперечливу пропозицію щодо недоцільності виключення з кримінального законодавства (ч. 4 ст. 74 КК України) критерію «сумлінне ставлення до праці». Законодавець формує модель позитивної посткримінальної поведінки, використовуючи двоєдину, універсальну конструкцію «бездоганної поведінки і сумлінного

ставлення до праці». Її зміст охоплює в сукупності дві складові частини соціально-корисної поведінки особи, що враховуються під час розгляду справи в суді: а) бездоганна поведінка полягає в дотриманні загальноновизнаних норм і правил поведінки особи в суспільстві, виконанні всіх норм та звичаїв поведіння в родинному колі, трудовому колективі тощо; б) сумлінне ставлення до праці характеризує бездоганне ставлення до виконання своїх трудових обов'язків, дотримання правил внутрішнього трудового розкладу, виробничої безпеки, санітарії тощо. Ми вважаємо, що цей термінологічний зворот у законодавстві є зайвим. Ми підтримуємо тих вчених (А.В. Савченко, П.Л. Фріс та ін.), які вважають, що він є рудиментом епохи соціалізму, коли виробничій сфері діяльності особи надавалося зайве ідеологічне навантаження. До того ж, цей критерій перешкоджає застосуванню звільнення від покарання у зв'язку із втратою суспільної небезпечності до осіб, які навчаються, підприємців тощо. Видається, що оцінку втрати суспільної небезпечності суд може дати за допомогою більш прозорого критерію «бездоганна поведінка».

Автор монографії певною мірою обходить увагою особливості правової природи звільнення від покарання повнолітніх. Складається враження, що правова природа звільнення від покарання неповнолітніх осіб та дорослих злочинців однакова. Натомість послідовне втілення у правову матерію принципу економії кримінальної репресії, соціальної справедливості та гуманізму зумовлює, щонай-

менше, поблажливе ставлення до осіб, які вчинили злочини у віці до 18-ти років, не тільки під час притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання, а й під час звільнення від такої відповідальності та покарання. Всі міжнародно-правові документи з прав дитини акцентують увагу і підкреслюють особливе (привілейоване) правове становище неповнолітнього в суспільстві. Дослідженню, вочевидь, бракує висвітлення особливостей звільнення від покарання неповнолітніх, їх теоретичного обґрунтування, законодавчого регулювання та практичного застосування окремих видів звільнення від покарання неповнолітніх осіб.

У цілому необхідно підсумувати, що вихід у світ монографії Олексія Петровича Гороха «Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування» є значною подією у вітчизняному правовому житті. Автор висвітлив основні теоретичні положення, законодавчі рішення та проблеми практичного застосування кримінально-правових норм щодо звільнення від покарання в Україні. На підставі вивчення законодавства, наукових джерел та судової практики автор монографії визначив систему видів звільнення від покарання, здійснив науково-практичний аналіз законодавства, теорії та практики застосування окремих видів звільнення від покарання, запропонував своє бачення перспектив вдосконалення положень законодавства та правозастосовної практики.